

Bánáti magyar történetek

I. KÉPLETEK ÉS EMBEREK

A Bánáti magyar történetek első részében három büntetőpert szeretnék a feledéstől megmenteni. Mindháromra a háború utáni első években került sor, és ennek nagyon határozott nyoma van az eljárás menetén, az érveken és az ítéleteken is. Mindháromban bánáti magyar a vádlott. A perek során képletek és emberek kerülnek egymással szembe. Mindegyik aktából hiányzik egy-két irat, és így rejtve maradhat néhány részlet. Zömmel azonban megvannak az ügyiratok, és a meglevő beadványokból, ítéletekből, bizonyítékokból, levelezésből kirajzolódnak a történetek.

1. EGY KORAI KÍSÉRLET A MAGYARORSZÁGI SZOVJET HATALOM MEGDÖNTÉSÉRE – A 12 526. SZÁMÚ AKTA

Kurunci Péter helyzetelemzése

A 12 526. számú aktában Kelemen Zoltán büntetőperének iratai vannak. Amikor elítélték, a mezőgazdasági középiskolának volt a diákja. Lakhelyeként Vološinovo van feltüntetve, egyes iratokban Vranjevo-Vološinovo. Említésre kerül Aracs is, mely ma Törökbecse része. A történelem során (különösen a világháborúk körüli történelem során) többször változtak a nevek: Törökbecse (azaz Novi Bečej), Francisdorf, Vranjevo, Vološinovo.

Kelemen Zoltánt azért ítélték el, mert nem jelentette fel iskolatársát, Bleszkány Józsefet, akinek – a bíróság szerint – az volt a szándéka, hogy Magyarországra megy, és ott egy olyan szervezethez csatlakozik, mely a Vörös Hadsereg ellenében tevékenykedik.

Az iratsomó nem teljes. Ennek az lehet az oka, hogy 1948 májusában Jeremije Zlatar vološinovói (egy másik levél szerint törökbecsei) ügyvéd el kért több iratot, és az apám el is küldte neki. A kép azonban így is összeáll.

A legtöbb információ egy kérvényben található, melyet 1951. szeptember 21-én adott be az apám a Szerb Népköztársaság Mezőgazdasági Minisztériuma Káderiskoláztató Osztályának. Ebben Kelemen Zoltán arra kéri a Minisztériumot, engedélyezze, hogy miután letöltötte börtönbüntetését, és katonai szolgálatot is teljesített, folytathassa a mezőgazdasági középiskola III. osztályát. A kérvényben le van írva az is, hogyan és miért ítélték el Kelemen Zoltánt. A részletekre fény derül az apám feljegyzéseiből és Kelemen János (az elítélt apja) leveleiből.

Van az iratok között három kézzel írt eredeti levél is, melyeket Kurunci Péter küldött legjobb barátjának, Kelemen Zoltánnak. Ezeknek a leveleknek a kapcsolata a büntetőperrel nem egészen világos. Eszembe jutott, hogy talán börtönbe küldött levelek, melyeket nem sikerült átadni, de amikor a dátumokat is nézegettem, kiderült, hogy a levelek 1945-ben íródtak, amikor még eljárás sem indult Kelemen Zoltán ellen. Felmerül az a lehetőség is, hogy a levélíró (Kurunci Péter) szintén vádlott volt, esetleg részese a vélt összeesküvésnek – és így a levelezés ügyészi bizonyíték volt. (Ebben az esetben azonban logikusabb lenne, hogy az ügyészi iratokban, és ne ügyvédi irodában legyenek az eredeti levelek.) Vagy talán Kelemen Zoltán, mielőtt börtönbe vitték, az apámnál hagyta néhány személyes iratát (és ezek közt a leveleket is)? Ez tűnik a legvalószínűbb magyarázatnak. Feltehetően sohasem kapok már egészen biztos választ arra a kérdésre, hogyan is kerültek az aktába a levelek. De ha már itt vannak, segíthetnek – nekem is, az olvasónak is –, hogy közelebbről lássuk az elítéltet (a vádlottat/bűnözőt, vagy „terroristát”, ahogyan manapság mondanánk). Annál is inkább, mert a vád egy intenzív hevületet tükröz, és ezt a védelem sem hagyhatja figyelmen kívül, amikor olyan ellenérveket keres, melyek az új képletek világában is relevánsak lehetnek. Ez a hevület határozza meg a dolgok menetét, és így a büntetőeljárás határain kívül reked az a tény, ki is volt tulajdonképpen Kelemen Zoltán.

Kurunci Péter levelei látóköron belülre hozzák azt a bánati környezetet, ahová Kelemen Zoltán is tartozott. Az időrendi sorrendet követve, idézni szeretném az első levelet, melynek a borítékján 1945. szeptemberi dátum áll. A levélből kiderül, hogy a címzett éppen katona. Itt megállnék egy pillanatra, mert az iratokban benne van az az adat is, hogy az 1945/46-os iskolaévben Kelemen Zoltán a nagybecskereki (akkor petrovgradi) mezőgazdasági középiskola III. osztályos tanulója volt. Egyébként 1926. szeptember 24-én született. A háború sok mindent összekavart. 1945-ben nem volt ritka egy tizenkilenc éves harmadik osztályos középiskolás, és nem volt igazán ritka az sem, ha keveredik a középiskola és a katonai szolgálat. További magyarázatul szolgálhat

Kelemen Jánosnak (Kelemen Zoltán apjának) egy dátum nélküli, kézzel írt levele. Az apám nyilván arra kérhette Kelemen Jánost, hogy írjon le olyan adatokat, melyek a háború utáni friss értékeket figyelembe véve pozitív fényben tüntetnék fel a fiát. Kelemen János ezt írja a fiáról: „Főlszabadulás után mindjárt kocsival lóval Szt becsjre a municiot hordta a hadsereg után. Azután a munkas batalionba került, onnan bevonult katonának. Katonáságtól mind tanulo leszerelt és a Zrenyanini Mezőgazdasági iskolába járt itt is minden rohammunkán részt vett: a nyáron az ifjusági vasútvonalon volt, az új Jugoszlávia újáépítésén részt vett.” Tehát volt már katona, mielőtt a becskerekéi mezőgazdasági iskolába járt volna (vagy mielőtt folytatta volna a háború után a mezőgazdasági középiskolát).

Visszatérve a levelekre, hogy minél pontosabb kép alakuljon, szó szerint, sőt betű szerint idézem, és a sorok is pontosan tükrözik az eredeti levél sorait. Tehát az első levél teljes szövege így szól:

„Kedves

Barátom

*Én hála az Istenek egészséges vagyok
Amit tiszta szívből neked is kívánok.*

*Kedves barátom leveledet meg kaptam
Aminek nagyon örvedtem.*

*De megse anyira mindha te jötél
volna haza, szeméjese!*

*Edig meg nem halotam rollad,
Minden nap csak abban remél-
kedtem hogy hazzajösz.*

*Demikor meg halotam, hogy
ott maratál, el vesztettem,
Minden kedvemet, és bizalmat.*

*Kedves barátom. Mi bálba
járunk csak egy a nagy hiba
Hogy egy jó barátott is ott fogták.*

*De, nembaj szép élet a kato-
na élet, Majdsak ecer*

Enis boldog leszek ha haza jösz.

*Imretek vasárnap volt krumplit
szedni. Az omladinának.*

*Mi még ide haza vagyunk,
ugyan ugy mind azelőt.*

*Bözsi is meg szolított, hogy
ide hazzavagyok én még?
És te mere vagy kerdezte.
De én nem tudom mert nem
akarom mondani neki,
Az Emillel nem beszéltem
Ma fogok beszélni vele,
Minél előbb maj meg írom
Mi hogy ál, hogy beszélt
vele vagy nem?
Ha meg tudom, akkor a
heten megírom.*

Üdvözölök

Mindenkit

Tisztelettel

Péter”

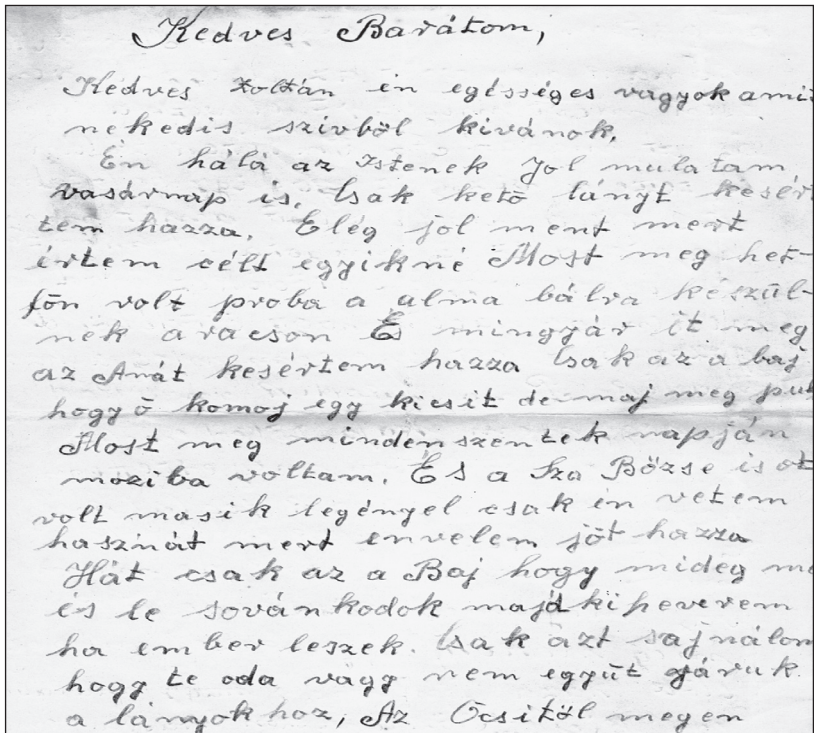
Kurunci Péter és Kelemen Zoltán osztálytársak voltak általános iskolás korukban. Osztálytársuk volt Bleszkány József is, a fővádlott és főbűnös. A levélből láthatjuk, hogy az élet valahogy folytatódott a világháború után. Egy helyzetkép is kirajzolódik. Falusi bálók is vannak, hagyományos dolgok maradtak fontosak – például az is, hogy a Bözsi érdeklődött Zoltán után. Nem éppen Kosztolányi magyarságával íródtak Kurunci Péter levelei, de magyarul. A levélben egyetlen szó van szerbül, az „omladina” (azaz „ifjúság”), és ennél a szónál megállnék egy percre. Imre (talán Zoltán fivére?) krumplit szedett az „omladinának”, azaz valami lelkes ifjúsági akcióban vett részt a helyi keretek között. Az „omladina” szóra frissen rakódott ideológiai jelzések iránymutatók, elvesztek volna az egyszerű „ifjúság”-ra fordítással. A multtagadás és -elvetés éveiben az „ifjúság” nemcsak életkort jelent, hanem egy ideológiai-politikai „helyes irányt” is szimbolizál. Bármi volt is Kurunci Péter véleménye a helyes irányról, azt biztosan érezte, hogy a sajátos jellegű krumpliszedést csak úgy tudja kifejezni, ha hozzáteszi a megrögződő félben levő varázsszót is. Akkoriban új hatalmi szimbólumok kötődnek az ifjúsághoz, és a „pozitív”-nak is szinonimájává válik az „omladina”. A szó felbukkan vasútépítő akciók, de új tánchelyek elnevezésében is. A kisebbségi nyelv nem követi mindig pontosan a többségi társadalomban frissen alakuló konnotációkat, mozgalmi értékjelzéseket. Érdekes lenne tudni, melyik szót használta volna ebben a helyzetben a (szintén mi vidékünkéről való) Kosztolányi.

Néhány sort idéznék a következő levélből is, melyet Kurunci Péter 1945. november 3-án írt Kelemen Zoltánnak. A levelet a verseci katonai tudószanatóriumba címezte (Zoltánt akkor ott kezelhették). Péter az araci almabárlól és szerelmi sikereiről (valamint várt sikereiről) számol be. Egyebek között ezt írja:

„Kedves Barátom,
Kedves Zoltán én egészséges vagyok amit
nekedis szívből kívánok.
Én hálá az Istenek jól mulattam
vasárnap is. Csak két lányt kesér-
tem hazza. Elég jól ment mert
értem célt egyiknél Most meg het-
főn volt próba a alma bárla készül-
nek aracson És mingyár it meg
az Anát kesértem hazza Csak az a baj
hogy ő komoj egy kicsit de maj meg puhul.
[.....]
Kelt 3 XI 45

Péter

választ várok”

Kedves Barátom,
Kedves Zoltán én egészséges vagyok amit
nekedis szívből kívánok.
Én hálá az Istenek jól mulattam
vasárnap is. Csak két lányt kesér-
tem hazza. Elég jól ment mert
értem célt egyiknél Most meg het-
főn volt próba a alma bárla készül-
nek aracson És mingyár it meg
az Anát kesértem hazza Csak az a baj
hogy ő komoj egy kicsit de maj meg puhul.
Most meg mindenszentek napján
mosiba voltam. És a Iza Börse is ott
volt masik legényel csak én vettem
hasznát mert envelem jöt hazza
Hát csak az a Baj hogy mideg me-
es te sovánkodok majd ki poverem
ha ember leszek. Csak azt sajnálom
hogy te oda vagy nem együtt járukt.
a lányokhoz, Az Öcsitől meg en

Egy rettenetes világháború még alig múlt el, és durva intézkedései az új hatalomnak is vannak. A levelek azonban mintha egy történelemtől független környezetet mutatnának. A levélírók nyilván inkább a saját életkorra, mint a folyamatban lévő történelmi korszak ihletűi. Nem tudom, hogy ilyesmire vajon több esély volt-e akkor. Akkoriban nagyrészt korzón és táncokon alakultak közösségek. Ma nincsen korzó, tánc van, de közben nemigen lehet beszélgetni – tévé van. Van viszont internet is. Érdekes lenne tudni, hogy ma nehezebben (vagy éppen könnyebben) alakul-e egy közösség és egy olyan történelemtől/ideológiától független valóság, amelyet Péter levelei mutatnak. Persze az is lehet, hogy Péter és Zoltán levélváltásának tartalmára a levélírás műfaja és az azzal kapcsolatos megszokások is kihatottak. A legvalószínűbb azonban, hogy a levelekben arról volt szó, ami a tizenkilenc éves fiatalok számára akkoriban a legfontosabb volt. És a levelekből valószínűleg jobban lehet kikövetkeztetni, mint a bírósági aktákból, hogy kik is voltak az „összeesküvők”.

Az összeesküvés részletei

Most azonban írnom kellene már valamit az összeesküvésről, melyre a büntetőeljárás épült. Kelemen Zoltánt 1947. október 8-án tartóztatták le. Azért emeltek ellene vádat és ítélték el rövid időn belül, mert nem jelentette fel osztálytársát, Bleszkány Józsefet. Egy ilyen mulasztás büntetőségének a határai vitatottak az összehasonlító büntetőjogban. Számít az is, hogy a bejelentéssel/feljelentéssel meg lehetett volna-e akadályozni egy súlyos bűncselekményt. Számít az is, hogy mennyire felajzott a társadalom, és mennyi mozgásteret hagy a hűségigény. 1947-ben a valóságterületen nemigen maradt szabad folt a „velünk”, illetve „ellenünk” területei között. Ez nem csak lendületes államokban lehet így. Néhány évvel ezelőtt egy németországi bíróság a WALMART amerikai üzletlánc németországi üzleteire is kiterjedő szabályzatát vizsgálta, melyben az is benne volt, hogy egy céghimnuszszerű alkotás szavalásával kell kezdeni a munkanapot, tilos a cégen belüli randizás, és minden alkalmazottnak kötelessége, hogy bejelentse/besúgja, ha észreveszi, hogy egy kollégának és kolléganőnek találkája van. A hűségkövetelmény – akár felajzott államról, akár felajzott nagyvállalatokról van szó – kiterjed a feljelentés elvárására is.

Nem egészen világos, hogy a 12 526. számú aktában foglalt ügyben milyen bűnről is volt szó. Bleszkány József sem jutott el oda, hogy valamit el is kövessen. (Hozzá kell tennem, hogy persze a kísérlet büntetését is ismeri minden büntetőjog.) A bíróság szerint Bleszkány József 1946 nyarán Vološinováról – törvénytelen határátlépés útján – Magyarországra igyeke-

zett jutni, azzal a szándékkal, hogy ott csatlakozzon egy (az iratokban meg nem nevezett) szervezethez. A szervezet stratégiai céljairól két alternatív elképzelés fogalmazódott meg. Az egyik szerint a szervezet a Vörös Hadsereg távoása után igyekezett volna átvenni Magyarországon a hatalmat (vološinovói segítséggel), a szovjet távozás pedig 1947-re volt várható; a másik koncepció szerint a szervezet nem várt volna, hanem szembeszállt volna a Vörös Hadsereggel. Bleszkány pechjére, a szervezkedés alig két évvel azelőtt történt, hogy Tito szakított volna Sztálinnal, tehát akkor, amikor a Vörös Hadsereg még Jugoszlávia hatalmas és hű szövetségeseinek volt a hadserege. A bíróság bizonyítottan vette a Vörös Hadsereggel való szembeszegülés **szándékát**. Ez az, amiről Kelemen Zoltán az ítélet szerint tudott, amiről – amint összeesküvők között illik – beszélt is a vádlottal, és amit elmulasztott jelenteni.

Az apám feljegyzéseiből látom, hogy a védekezés egyik lehetséges vonala az lett volna, hogy a vádlott tagadja, hogy valóban tudott Bleszkány terveiről. Erre az irányra utal a feljegyzésekben az a mondat, mely szerint Kelemen Zoltán azt mondta (az apámnak), hogy az UDBA-ban kikényszerítették a vallomását. A vádlott apja pedig azt nyilatkozta, hogy Bleszkány „rántotta be” a fiát. (Talán így volt, talán a nyomozók mondták ezt Kelemenéknek.) Mindenesetre nem lett volna könnyű szembehelyezkedni az UDBA (a titkosrendőrség) által rögzített tényállással. Valószínűnek tartom egyébként, hogy az UDBA azt rögzítette vallomásként, amit hallani szeretett volna. Valószínű azonban az is, hogy Bleszkány tényleg megosztotta az osztálytársaival világmegváltó elképzeléseit, és ezután Kelemen Zoltán nem a rendőrségre sietett.

Egy másik védekezési vonal az lehetett volna, hogy ez mind nevetséges, és aránytévesztésről van szó. Úgy tűnik, ez sem volt járható út. Bleszkányt már elítélték, mielőtt Kelemen ellen megindult az eljárás, tehát Bleszkány tettének (pontosabban szándékának, terveinek) súlyát már megállapították hivatalosan. Meg aztán a felhevült korszakoknak legjellemzőbb tulajdonságai a képletek uralma és az **arányvakság**. Nem lehet jelentéktelen és nevetséges egy vološinovói kezdeményezés, melynek célpontja a Vörös Hadsereg. Bűncselekmény a legkisebb elmozdulás is a gyűlölt (vagy arra emlékeztető) irányba.

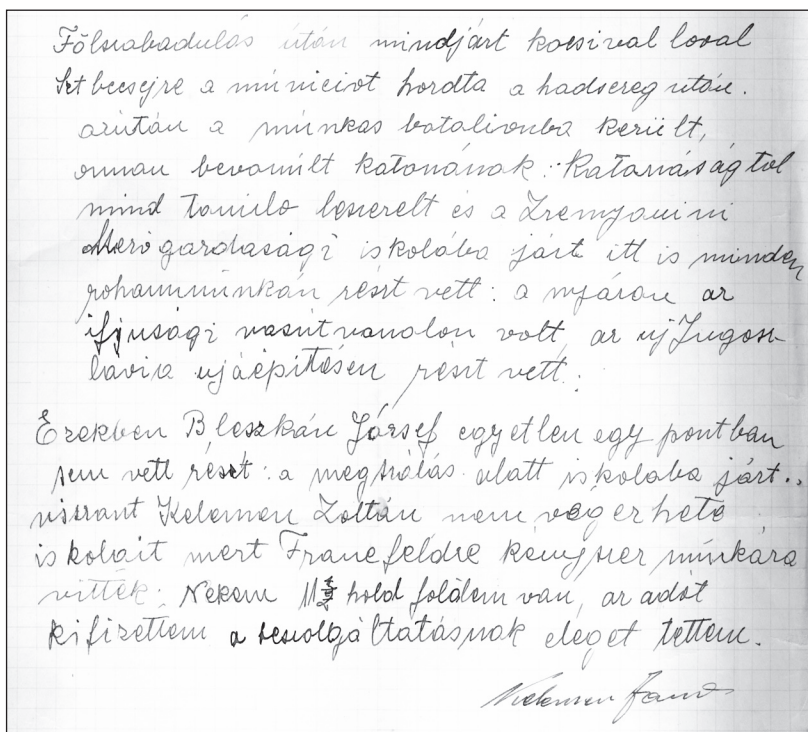
Így csak a képleteken belül lehetett valamivel próbálkozni Kelemen Zoltán érdekében. A tárgyalást 1947. november 12-ére tűzték ki. Előtte, 1947. november 4-én, az apám egy tanú meghallgatását javasolta. Ez Ilija Đakovački, a nagybecskereki mezőgazdasági középiskola tanulója (nyilván osztálytársa Kelemen Zoltánnak). Az apám beadványában az is

le van írva, hogy mit kellene a tanúnak bizonyítania. A javaslat szerint a tanú arról nyilatkozna, hogy Kelemen Zoltán a népi ifjúság („narodna omladina”) munkájában „őszinte elkötelezettséggel vett részt, hátsó gondolatok nélkül, és tevékenysége mindig konstruktív volt”. A cél nyilván az volt, hogy ha már az UDBA által rögzített tényeken és azok súlyán nemigen lehet változtatni, próbáljuk meg elkerülni a teljes odasorolást a negatív képlethez. Erre pedig annak a hangsúlyozása ad esélyt, ha valaki „hátsó gondolatok nélkül” az omladinához tartozik, konstruktív, részt vesz a vasútépítésen, és rohammunkás.

Hogy teljesebb legyen a kép, hadd tegyem hozzá, hogy annak idején egy útépítésen való részvétel nem feltétlenül önfeláldozó egyéni döntés eredménye kellett hogy legyen. Később sem volt így. Amikor alig több mint tíz évvel a Kelemen Zoltán ellen meghozott ítélet után beiratkoztam a belgrádi jogi karra, mindnyájan tudtuk, hogy nyaranta illik legalább egy hónapig a Testvériség–Egység autótutat építeni, azt pedig végképp elvárták, hogy a négy tanév alatt legalább egyszer ott legyen mindenki. Egy nyáron egy hónapig én is a Testvériség–Egység autótutat építettem a délkelet-szerbiai Džep falu környékén. (Valószínűleg török eredetű a „džep” is, és az azonos jelentésű magyar „zseb” is.) Ha hencegni akarok, el tudom mondani, hogy a kb. száztagú építőbrigádból csak négyen-öten kaptak elismerő oklevelet – én közöttük voltam. Az igazságnak része azonban az is, hogy a többiek is „rohammunkás” elismerést kaptak. Külön elismerést kapott a brigádunk is. Kuzman Josipovski volt a brigád neve. (Akkor sem tudtam, most sem tudom, ki is volt pontosan Kuzman Josipovski. Feltehetően egy macedón származású partizán hős lehetett.) Tulajdonképpen győztesei lettünk valamilyen rohammunka-versenynek. A brigád valamennyi tagja joghallgató volt, és egy kis jogászfiffika is volt abban, ahogyan hozzájárultunk az „omladina” és rohammunka mítoszainak építéséhez. A sikert azzal mérték, mennyi munkát végeztünk el. A munka abból állt, hogy csákánnyal bontottuk egy hegy oldalát, és aztán a sziklát, kavicsot az épülő úthoz szállítottuk. A brigádparancsnokunk azt is tudta, az eredményt azzal mérik, hogy mennyivel csökkent a hegyfal. A mérést megelőző tizedik napon túlórázni kezdtünk. Az utolsó napokban pedig még célravezetőbb megoldást választottunk: mindenki bontott, senki sem vitte tovább az építőanyagot, hanem csak lelöktük a hegy aljára (részben eltorlaszolva egy patakot). Így a Kuzman Josipovski brigád megnyerte a munkaversenyt. A brigádparancsnokunk pedig később neves politikus lett.

Kelemen Zoltán is rohammunkás volt. Nem tudom, mennyire segített ez a tény, az „omladina” lelkes akcióiban való részvétel és Ilija Đakovački

tanúvallomása. Zoltán apja egy levelében leírja, hogy a fiát a német megszállás alatt kényszermunkára vitték. Kelemen János hozzáteszi, hogy 11,5 hold földjük van, és „az adót kifizettem a beszolgáltatásnak eleget tettem”. Az apám minden bizonnyal felhasználta ezeket az adatokat is.

Fölszabadulás után mindjárt kossival loval
ét beszejre a miniciót hordta a hadsereg után.
után a minnes batalionba került,
onnan bevonult katonának: Katonáságtól
mind Tomiás kiserelt és a Trengauini
Máriagarbasiági iskolába járt itt is minden
johannmunkán részt vett: a nyáron az
ifjúsági vasútvonalon volt az új Zugon
barise újépítésen részt vett.

Érkekben B, leszában József egyetlen egy pontban
sem vett részt: a megszállás alatt iskolába járt.
viszant Kelemen Zoltán nem vág er hété
iskolait mert Franefeldre kényner munkára
vitték: Nekem 11,5 hold földem van, az adót
kifizettem a beszolgáltatásnak eleget tettem.

Kelemen János

A Vörös Hadsereg megsúzta, Kelemen Zoltán nem

A bíróság két év szabadságvesztésre és kényszermunkára ítélte Kelemen Zoltánt. Ezt az ítéletet a fellebbezés után sem csökkentették. Ma természetesen abszurdnak és igazságtalannak tűnik az ítélet. 1947-ben is igazságtalan volt, de az akkori hangulatkörnyezetben nem abszurd. Ha valamit sikerült beerőltetni a még mindig szenvedélyt parancsoló megosztás-képletbe (a partizánok és a Vörös Hadsereg egyrészt és az ellenség másrészt), akkor inkább szenvedélyes, mint kiegyensúlyozott ítéletek születtek. Lehet, hogy számításba jöttek ennél drákoibb ítéletek is. Azt is csak találgatni lehet, mennyit nyomtak a latban azok az érvek, melyek igyekeztek kivonni a vádlottat az ellenségképletből.

Az ítélet után Kelemen Zoltán életében két év kényszermunka, majd másfél év katonaság következett.

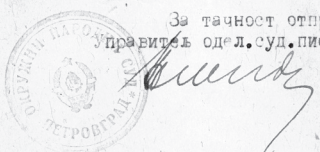
Végeredményben a Vörös Hadsereget 1947-ben nem sikerült arra kényszeríteni, hogy elhagyja Magyarország területét. Kelemen Zoltán élete újraindulhatott 1951-ben, amikor túl volt a kényszermunkán és a katonai szolgálaton is, és amikor a Szerb Népköztársaság Mezőgazdasági Minisztériumának Káderiskoláztatási Osztálya talán megengedte, hogy folytassa a becskerekai mezőgazdasági középiskolát. (Remélhetőleg, válasz ugyanis nincs az iratokban, nem tudom biztosan, mit döntött a minisztérium.) Kelemen Zoltán, Kurunci Péter és Bleszkány József ma nyolcvanhat évesek (vagy nyolcvanhat évesek lennének).

2. BAKAI ISTVÁN ÜGYE KÜLÖNBÖZŐ HADSEREGEKKEL – A 12 275. SZÁMÚ AKTA

Bakai István – „Pista”

A 12 275. számú, Bakai István nevét viselő aktában legelől egy bírósági végzés van 1945. december 17-i keltezéssel, mellyel a becskerekai (akkor petrovgradi) bíróság az apámat hivatalból kinevezi Bakaji Istvan (értsd: Bakai István) védőjének. Bakai István akkor harmincéves volt, az apám harminchárom. A következő irat idézés a tárgyalásra, mely 1945. december 28-ára lett kitűzve. December 28-án nemcsak a tárgyalást tartották meg, hanem már írásbeli ítélet is született, mely „Bakaji Istvan – Pišta”-t háromévi kényszermunkára ítéli.

Окружни народни суд у Петровграду	17. XII. 1945 Бр.К.228/45
Окружни народни суд у Петровграду као кривични суд по претседнику суда Мургуловић Милојку као претседнику већа у кривичној ствари против Бакаји Иштвана ратара из Лукино село, због дела из чл.3 Зак.о к.р. против н.и државе доле означеног дана донео је следеће	
РЕШЕЊЕ	
По званичној дужности се поставља Др.Баради Јосиф адв.из Петровграда за браниоца оптуженог Бакаји Иштвана ратара из Лукиног села.	
РАЗЛОЗИ	
Пошто је за кривично дело, за које се оптужује окривљени Бакаји Иштван, с обзиром на угрожена, казну обавезна одбрана, то је ваљало решити ово решење.	
С.З.С.Н!	
Окружни народни суд у Петровграду, дана 15 децембра 1945 године М.Мургуловић с.р.претседник већа	
За тачност отправка Управитељ одељ.суд.писарнице	

Mint ahogyan ismertebb bűnözőknél szokás, a név mellé odaírták idézőjelben a becenevét is, mely alatt ismertté (hírhedtté) vált. Mint pl. Željko Ražnatović – „Arkan”, vagy Milorad Ulemek – „Legija”, vagy esetleg „Lucky” Luciano (az amerikai maffiavezér rendes keresztnéve nem jut eszembe). Ez a megrögzöttség tartós. Valamivel több mint fél évszázaddal Bakai István elítélése után a belgrádi ügyészség vádat emelt azok ellen, akiket felelősnek tartott a NATO-bombázásért, és köztük Clinton amerikai elnök, pontosabban a „»Bill« néven is ismert William Clinton” ellen is. (Az ítélet meg is született, 2000. szeptember 21-én a Belgrádi Kerületi Bíróság húsz év szigorított börtönre ítélte William Clintont – Jacques Chirackal, Anthony/Tony Blairrel és több más vádlottal együtt.) Amerikai ítéletekben a ragadványnevek előtt az „a. k. a.” jelzés jelent hangsúlyerősítést. (A. k. a., azaz „also known as”, vagyis „úgy is ismert mint”). Ezúttal a „Pista” adalék volt hivatott hangsúlyozni a bűnözőpatinát és besorolást. És feltehetően színtiszta igazság, hogy Bakai Istvánt „Pista”-ként ismerték (csakúgy mint William Clintont „Bill”-ként).

Az ítélet rendelkező részében áll még, hogy Bakai István – „Pista” 1915-ben született Lukácsfalván, négy elemit végzett, római katolikus vallású, jugoszláv állampolgár, földműves, nőtlen, és vagyona nincsen. Az iratcsomóban megvannak még az apám kézírásos jegyzetei és a fellebbezés másolata. Annak nincs nyoma, hogy mi lett a fellebbezés eredménye. (Lehet, hogy csak egy példányban érkezett a másodfokú döntés, és ezt az iroda az elítéltnék továbbította. Valószínűbb, hogy az apám is kapott egy másolatot, de talán ez valami más aktába került, mellyel kapcsolata volt. Most, hatvanhét év után, nehéz ennek utánajárni.)

Vannak időszakok a történelemben, melyek vakító világosságot és egyszerűséget igyekeznek erőszakolni a jogra. A képletek, divatok mindig kihatnak az ítélkezésre (csakúgy mint minden más emberi tevékenységre), de vannak időszakok, amikor képletek és divatok diktatúrájáról is beszélhetünk. Ilyenkor minden egyszerű – és a tárgyalás napján megszülethet már az írásba foglalt ítélet is. Minden a besoroláson múlik, és a besorolást rendszerint nem előzi meg sok töprengés. Töprengésredukáló következményei vannak annak a körülménynek is, hogy a patriotizmust éberséggel lehet a legmeggyőzőbben bizonyítani, az éberséget pedig ellenségfelfedezéssel. Így lényegesen kisebb kockázattal jár, ha valaki egy ártatlanban ellenséget fedez fel, mint ha elmulasztja észrevenni, hogy valaki tényleg az ellenség oldalán jár. Egy téves elmarasztaló ítélet sokkal hazafiasabb, mint egy vitatható felmentés. A történelem során újra meg újra megjelennek hevület uralta korszakok, és ilyenkor a megfelelő magatartás mércéje magasra kerül, nem elég egy politikusi beszédben csak ötször-hatszor említeni a szo-

cialista öngazgatást (vagy mondjuk a munkahelyteremtést), és nem elég, ha egy bíró csak azokat ítéli el, akik kétséget kizáróan bűncselekményt követtek el (mert így a felmérések, kiértékelések mércéi alatt maradhat).

Kitérő egy aradáci péklegénnyel és az Informbíróval kapcsolatban

Ezzel kapcsolatban eszembe jut egy másik jogeset, melyet (még) nem találtam meg az irattárban, de emlékszem a részletekre, melyeket apám ebéd közben mesélt el. Az ötvenes évek elején lehattunk, és a domináns hevület a Tájékoztató Iroda (az Informbiro) ellen irányult. 1948-ban Tito szembe fordult Sztálinnal, a Tájékoztató Iroda elítélte Titót és a titói politikát – és a sorsunk valamivel jobbra fordult. A politikának azonban – mint 1948 előtt is – az „egység” volt a kulcsszava; az egység viszont könnyen fellazul, képlékennyé válik, ha nincs ki ellen egységbe tömörülni. Egységhangulatot úgy lehet kovácsolni, ha kíméletlenül leszámolunk a szembenállókkal. Ha pedig nincs elég kovácsanyag (nincs elég szembenálló), akkor ezt is konstruálni kell. Voltak, akik valóban szembeszegültek Titóval tiszta meggyőződésből vagy azzal is számolva, hogy a végén mégis a hatalmas Szovjetunió kerülhet csak ki győztesként. Nehezen hihető azonban, hogy ezek közé tartozott volna az az aradáci péklegény, akinek az apám volt hivatalból kinevezett védője. A nevére nem emlékszem, és ezért nehéz rátalálni az aktára. Szlovák volt, ha jól emlékszem, az apám azt is elmondta, hogy kevés osztályt végzett, és nem beszélt tökéletesen szerbül. A tárgyaláson akkor következett be drámai fordulópont, amikor az ügyész magyarázta, hogy mennyivel emberibb, igazibb és Marxhoz közelebb álló a jugoszláv kommunizmus, mint az Informbiro álkommunizmusa. A bíró megkérdezte a péklegényt, hogyan állhatott az Informbiro mellé, mire a vádlott – olyan meggyőzően, hogy ez még a sima lejtőn sikló véleményalakítást is megállította egy pillanatra – megkérte a bírót, hogy magyarázza már el valaki, hogy mi is az az „Informbiro”, amit állandóan emlegetnek. És a bíró magyarázni kezdte a szovjet, azaz az Informbiro és a „miénk”, azaz jugoszláv kommunizmus közti különbséget. A péklegény nemsokára félbeszakította, és izgatottan, könnyes szemekkel mondta: „De bíró elvtárs, de hát én ezt a miénket sem szeretem, hát még amazt!” Ezt a meghökkentő mondatot nem lehetett ugyan hazafias nyilatkozatnak minősíteni, de még nehezebb volt benne egy tájékoztatóirodás ügynök ármánykodását felfedezni. Visszafordulni azonban már nem lehetett. Az apám szerint a bíró is jelezte, hogy látja, ki áll tulajdonképpen előtte, de ez csak a büntetés mértékére hatott ki. Csak hat hónap szabadságvesztésre ítélték. Becskereki jogásztársaságokban pedig évekig idézték még újra meg újra a péklegény kitárulkozását: „de hát én ezt a miénket sem szeretem, hát még amazt”.

Volt, aki azt is tudni vélte, hogy a péklegény sikeresen udvarolt (olyanoknak is, akiknek mások is igyekeztek udvarolni), és tulajdonképpen ez a körülmény sarkallta a feljelentőt.

Lázárföld, Versec, Čačak, Leskovac, Mostar, Livno, Obersdorf,
hadseregek és narratívák

Bakai Istvánra visszatérve, egészen eltérő kép alakul ki az ítélet, illetve a fellebbezés szövegéből. Ez persze önmagában nem meghökkentő. A jogászmesterségnek sok évszázadon át fennmaradt jellegzetessége a különböző narratívák szembeállítására. Emlékszem az első ügyre, melyet rám bízta, amikor huszonhárom éves koromban a családi irodában kezdtem a jogászoktatást. A vita tárgya két melencei birka volt. Én a birkatulajdonos ügyvédje voltam, aki kártérítést követelt a pásztortól, mert nem vigyázott a birkákra; kettő egy árokba esett, és nem lehetett őket megmenteni. Igyekeztem egyszerű, világos kötelességmulasztást ábrázolni, és bizonyítékokat mutattam be a birkák értékére vonatkozóan is. A pásztor ügyvédje meglepő narratívával állt elő. Elmondta, milyen jó pásztor az alperes, mennyire ismeri az állatokat, és hogy tulajdonképpen a két kérdéses birka már életútja végéhez közeledett, a véget érezve behúzódtak az árokba, mert egyébként sem éltek volna túl azt a napot. Így tulajdonképpen nem esett kár, a birkák addig éltek, ameddig amúgy is éltek volna, a bundájuk megmaradt, a pásztor pedig nem kötelességet mulasztott, hanem csak megértette a birkák sorsát. Bajusza alatt mosolyogva, a bíró megkérdezte, hogy a halálba vonulás módozatain túl, vannak-e más hasonlóságok is az afrikai elefántok és a melencei birkák között.

Szóval narratívák alakulhatnak és alakulnak ideológiai kényszer nélkül is. Keményen ideológiafüggő korszakokban azonban – ha a jogvitának van valami ideológiai relevanciája – a hitelesség nem a történet felépítésén és bizonyíthatóságán múlik, hanem azon, hogy mennyire áll közel az uralkodó képlethez. Emellett nemigen van átjárhatóság a valóság ilyen vagy olyan feltérképezései között – és nincs bajusz alatti mosolygás sem. 1945-ben gyakorlatilag minden más megkülönböztetést megszüntettek a háború megosztásai. Azt, aki német hadseregben szolgált, nemigen lehetett kivonni a „fasiszta ellenség” képletből.

A Bakai István elleni ítéletet nem könnyű olvasni – és itt most nem csak a tartalmára gondolok. Az eredetét a vádlott kaphatta, ami az irodában maradt meg, az egy világoskék, halvány, nagyon nehezen olvasható kópia. Több (néha sok) példányban történt akkoriban a gépelés, az indigóval takarékoskodni kellett, sokszor újrahasználtak egy-egy – egyre fakóbb eredményt produkáló – indigópapírt. A Petrovgradi Kerületi Népbíróság

azt állapította meg, hogy Bakai István 1942. május 25-én saját akaratából belépett a Prinz Eugen hadosztályba, és a német hadseregben maradt egészen 1945. május 2-áig, amikor foglyul ejtették a szövetséges haderők. Szolgálatot teljesített Versecen, Čačakon, Kačarevóban, Autovacon (?), Kečaranban (?), Mostarban, Livnóban, Bugajanban (?), és így részt vett a „mi partizánjaink, valamint az olasz és bolgár partizánok elleni harcokban”. (Nem tudom, hogy az „Autovac” és „Kečaran” elírás-e. Nem tudom kizárni, hogy valamilyen kisebb szerb – vagy inkább bolgár – falu lenne. A Bugajan talán a Bugojno elírása.) Ezeket a zömmel dél-szerbiai és hercegovinai területeket igyekezett tehát a Pista elhódítani. Az ítélet elsősorban arra támaszkodik, amit a vádlott vallatása után az OZNA feljegyzett, és kisebb részt arra a jegyzőkönyvre is épít, melyet a vizsgálóbíró előtti kihallgatáson rögzítettek. Hadd tegyem itt hozzá, hogy az OZNA – Odeljenje za zaštitu naroda, azaz Népvédelmi Osztály – volt a második világháborúban alakuló titói Jugoszlávia első titkosszolgálat. 1944 és 1946 között működött. 1946-ban két részre vált: a katonai és a polgári titkosszolgálatra. Az utóbbi lett az UDBA – Uprava državne bezbednosti, azaz Állambiztonsági Hatóság. Most, amikor ezekhez a rövidítésekhez már veszélytudat nélkül is lehet közelíteni, az ember közelebről is megnézheti őket, sőt azt a kissé tiszteletlen kérdést is felteheti, miért toldottak A betűt az OZNA és UDBA végére, amikor tulajdonképpen csak az OZN, illetve UDB betűk jeleznek tényleges szavakat. Az Uprava državne bezbednosti rövidítése például UDB és nem UDBA kellene hogy legyen. Közben mindenki OZNA-t és UDBA-t mondott, ezeket a rövidítéseket használták hivatalosan is. Most, amikor ezt firtatom – jócskán megkésztett bátorsággal –, nem jut más eszembe, minthogy a hagyományos szerb nyelvben nem szokás kis pótmagánhangzókat tenni a rövidítés mássalhangzói közé, tehát a lélegzetvételt nem könnyítheti egy „udébé”, vagy „ozéen”. OZN-t vagy UDB-t mondani viszont még a harcedzett, kemény titkosrendőröknek sem lehetett könnyű – és elegáns sem lett volna. Az A hozzátoldásával kimondhatóbbak és hangzatosabbak lettek a titkosrendőri rövidítések, és ez a kakukktojás minden legitimációt megkapott. Ma ezen el lehet gondolkodni, akkoriban azonban nemigen lehetett kérdéseket feltenni sem az OZNA-val, sem az OZNA jegyzőkönyveivel kapcsolatban. Így a védelem tanúmeghallgatási indítványait a bíróság elutasította azzal az indoklással, hogy a tények e nélkül is tisztázottak.

Az ítéletben rögzítve van az is, hogy a vádlott, mielőtt a Prinz Eugen hadosztályba került volna, Lázárföldön lakott. (Ott zömmel magyarok és németek laktak, a világháború után azonban boszniai szerbeket telepítettek Lázárföldre. Így válik logikussá, hogy 2011 őszén ott fogták el

Ratko Mladićot.) Mladićtyal ellentétben, Bakai István nem bujkált, hanem szolgaként dolgozott egy gazdánál. Az ítéletben az is benne van, hogy a háború elején a „volt Jugoszlávia hadseregében” szolgált, majd foglyul ejtették. (Az ítélet nem említi, hogy ki ejtette foglyul. Mivel a jugoszláv hadseregben szolgált, a német hadsereg ejthette foglyul, de ennek a kihangsúlyozása bonyolította volna az ítéletben vázolt jellemrajzot.) Miután szabadon bocsátották, ismét szolgaként dolgozott Lázárföldön, a korábbi gazdájánál. A gazda neve nincs az ítéletben. A bíróság továbbá megállapítja, hogy 1942. május 25-én saját akaratából csatlakozott a német hadsereghez. Az ítélet szempontjából kulcsfontosságú, hogy ez valóban saját akaratából történt-e. A bíróság egyértelmű állást foglal, de az érveket felsorakoztató mondatok megfogalmazásában érezni valami bizonytalanságot is, amikor a magyarázat megáll a „talán” megállapításnál. Az ítélet szerint saját akaratából lépett a német hadseregbe „talán [možda] azért, mert német az anyja”, és „talán a környezet hatása alatt”. (Az anyja lányneve egyébként Hartig volt. Bánátban több Hartigot ismertem, köztük egy osztálytársamat is, ők magyarnak tartották magukat. Persze lehetnek német Hartigok is. Nem tudom, hogy a Hartig vezetékneven kívül volt-e más támpontja is annak a feltételezésnek, hogy Bakai Istvánnak német volt az anyja.) Támogató érvként használja a bíróság azt is, hogy Bakai István magyar nemzetiségű, és így nem mozgósíthatta a német hatóság, vagy ha mozgósította volna, megtagadhatta volna a csatlakozást, és ezt kötelessége is volt megtenni, mivel jugoszláv állampolgár.

Ezen a ponton lényegesen különbözött a bánáti és bácskai magyarság sorsa. Bácskában mozgósították a katonaképes magyarokat, és akiket besoroztak, azok leginkább az orosz és ukrán frontra kerültek. Bánátban német megszállás volt, és a magyarokat elvben nem vitték el a német katonaságba. A bíróság tehát nem ok nélkül lát érvet abban a körülményben, hogy Bakai István magyar. Akaratlanul azonban egy kissé idillikus képet is alakít a fasiszta német mozgósítási gyakorlatról, feltételezve, hogy mindig szabad választást engedtek azoknak, akik nem németek.

Vitatott volt az is, hogy Bakai valóban részt vett-e a partizánok elleni fegyveres akciókban. Ezt a vádlott már a vizsgálóbíró előtt tagadta, és a tárgyaláson – most már az apám segítségével – magyarázta, hogy nem vett részt. A bíróság azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy az OZNA előtt tett vallomás „teljes bizalmat érdemel”, és a vádlott nem bizonyította az ellenkezőjét. Mai jogász szemmel nézve érdemes lenne feltenni a kérdést, hogy az OZNA előtt tett vallomás után vajon teljesen áthárul-e a vádlottra a bizonyítás terhe – és persze az is kérdéses, hogyan lehet valamit bizonyítani, ha a bíróság elvet minden bizonyítási indítványt (elutasítja

a védelem által javasolt valamennyi tanú meghallgatását), mert a tények eléggé tisztázottak, „és felesleges a javasolt tanúk meghallgatása”.

A bíróság úgy találta, hogy Bakai István a nép és állam elleni bűncselekményt követett el. Három év kényszermunkára ítélték, és azt követően két évre megvonták „minden politikai jogát” és polgári jogait is (kivéve a társadalombiztosítási segélyre való jogát). Az ítélet azt is kimondja, hogy Bakai István köteles lenne kifizetni az eljárás költségeit is, de ezen a ponton engedékenységet mutat, megállapítva, hogy ez „megfizethetetlen, mivel a vádlottnak nincs semmilyen vagyona”. Így a bíróság mentesítette a vádlottat a költségtérítés kötelezettsége alól.

A fellebbezés egy másik narratívát épít. Az tény volt és nem lehetett vitatni, hogy Bakai István a német katonaságban szolgált. A védői beadvány azt igyekszik valahogyan relevánssá tenni, hogy ki is volt tulajdonképpen Bakai István, és elmondja, hogyan került a német katonaságba, és ott mit tett (illetve mit nem tett). Ez a történetfonat abból indul ki, hogy elmondja, Bakai István szegénysorsú és kizsákmányolt szolga. Ez a tény akkor is, csakúgy mint ma is, sajnálatot és megértést sugallhat – akkoriban azonban a helyes oldalhoz való tartozásnak is tanújelét adta. A fellebbezés bevezető mondataiban az áll, hogy a vádlott a „legszegényebb népréteghez tartozik”, „napkeltétől sötét éjszakáig vagyonosabb parasztok birtokán dolgozott”, nem tartozott semmilyen politikai vagy társadalmi szervezethez, „csupán azok alkották a környezetét, akik a munkájából hasznot húztak”.

Az apám azzal is érvelt, hogy a ténymegállapítás során a hatóságok visszaéltek azzal, hogy Pista nem tudta magát pontosan kifejezni. Valóban kimondta azt, hogy a „környezet hatására” lépett a német hadseregbe, de közben elmondta azt is – és ez már nem került az OZNA jegyzőkönyvébe –, hogy a fasiszta rendőrség vitte el Versecre a német hadseregbe, és ő a fasiszta rendőrségre gondolt, amikor ezt szerbül az „uticaj okoline” („a környezet hatása”) szavakkal próbálta sután megfogalmazni. A „környezet” tehát a fasiszta rendőrség volt, és nem hason gondolkodású barátok. Pista semmit sem akart kevésbé, mint a német hadsereggel háborúba menni, de hiába ellenkezett, hiába hivatkozott arra, hogy magyar. Vitatva, hogy Pista ténylegesen harcolt volna a partizánok ellen, a fellebbezés arra is kitér, hogy mivel nem tudott németül, őrszolgálatra osztották be. (Katonatársai közül azok, akik akartak, beszélhettek vele, mert a Prinz Eugenben elsősorban bánáti németek szolgáltak, akik leginkább tudtak magyarul és szerbül is.)

Az ítélet egy mondatban azt is pontosította, hogy Pista Leskovacon harcolt a bolgár partizánok ellen. A fellebbezés szerint még a harcok előtt Pista egy csoport katonával a városban volt (Leskovacon), de bolgár táma-

dás indult, és megsebesítette egy ágyúgolyó. Ezután indult tulajdonképpen a csata, a vádlottat azonban nem csatába, hanem kórházba vitték, és utána a helyi kórházból Németországba szállították. Így nem állja meg a helyét az a vádpont sem, hogy Pista ténylegesen részt vett volna a partizánok elleni harcokban.

Elmondanám még, hogy Pistát egy németországi katonakórházban ejtette foglyul a francia hadsereg, Obersdorfban, 1945. május 2-án. Innen szállították aztán vissza Jugoszláviába. A fellebbezés magyarázni igyekszik, hogy Pista ekkor mit is érzett – és ez a magyarázat leginkább azt mutatja, hogy ezzel kapcsolatban akkoriban mit kellett mondani. A fellebbezés szerint helytelenül állapítja meg az ítélet, hogy Pistát foglyul ejtette a francia hadsereg, mert ő ezt felszabadulásként élte meg. Ez valószínűleg valamivel több a valóságnál. A vádlott nem tudott németül, és nem tudott franciául. Négy elemije volt, magyarul tudott, és törte a szerbet. Nem biztos, hogy megoldást látott abban, hogy – ahelyett, hogy Lukácsfalván vagy Lázárföldön lenne – továbbra is Németországban van, de most franciák, és nem németek parancsolnak. Annak se láthatta sok értelmét, hogy őrködjön Niš, Leskovac, Čačak, Mostar vagy Livno környékén, olyan vidékeken, melyekről korábban valószínűleg nem is hallott. Az sem biztos, hogy pontos különbséget tudott tenni a foglyul ejtő, illetve felszabadító „környezetek” között. Előbb a jugoszláv katonaságba sorozták be, majd foglyul ejtették a németek, később rövid időre hazatérhetett Lázárföldre, aztán egy „környezet” a német katonaságba hurcolja, és jön a végén a felszabadító „környezet”, melynek révén aztán később börtönbe került.

Azt hiszem, nyugodtan leszögezhetjük, hogy a dolgok nem Bakai Pista döntései nyomán alakultak. Ez nem Bakai Pista háborúja volt.

3. VAN-E ABLAK, AMIN KI LEHET LŐNI? – A 12 271. SZÁMÚ AKTA, NYIHTA FERENC ÜGYE

Bevezető megjegyzés

A harmadik bánáti magyar történetnek is büntetőper a témája, és ezen belül az a törekvés, hogy maradéktalanul eldöntsék, ki áll ezen és ki azon az oldalon. 1945 augusztusában Moša Pijade kijelentette, hogy az új jugoszláv törvények *„azt az óhajt fejezik ki, hogy miután a háború befejeződött, az igazságszolgáltatásban is átlépünk egy háborús helyzetből egy békés helyzetbe és normális körülmények közé”*. Nem vagyok benne biztos, hogy ez egy valóban végiggondolt és őszinte kijelentés volt; de ha az is lett volna, az „óhaj”, melyről Pijade beszélt, nem vált valósággá. Különösen azokban a büntető-

perekben nem, melyek a világháború megosztásaihoz kötődtek. Háborút nemigen lehet a „mi hősök – ők gonoszok” koordináta-rendszeren kívül folytatni. Könnyebb az osztatlan gonoszokra lőni. Ha arra gondolunk, hogy amazon az oldalon esetleg nemcsak sötét fasiszták (vagy sötét kommunisták) vannak, hanem besorozott kisgyermekes apák is, fogorvosok, almatermelők, a mi oldalunkon pedig vannak tolvajok is, vagy akik verik a feleségüket – akkor sokkal nehezebb háborúzni. Még jobban bonyolítja a helyzetet, ha – mondjuk Bánátban – olyan embereket is észreveszünk, akik tettek jót is, rosszat is, szerbekkel is, németekkel is, magyarokkal is. A világháború hangulatában kétségbevonhatatlan koordináta-rendszer alakult ki, és keményen megrögződött. Ablakok sem voltak rajta, kitekinteni sem lehetett.

A megosztásképlet szerint a „mi oldalunk” egyben a nemzeti becsület oldala is, és az ítélkezés a nemzeti becsületet hivatott megerősíteni. Ehhez a képlethez idomul a bíróság neve is. 1945 júliusában Nyihta Ferenc felett a **Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Ellen Való Büntettek és Kihágások Ügyében Ítélező Bánáti Bírósági Tanács** ítélezett. (*Veće suda za suđenje zločina i prestupa protiv nacionalne časti naroda Vojvodine za Banat*). Érdekes itt felfigyelni a releváns becsületekre („Vajdaság népeinek nemzeti becsülete”). Horvátországban valamivel korlátozottabb volt a megfogalmazás: 1945 áprilisában „horvátországi horvátok és szerbek nemzeti becsületét védő bíróság”-ot hoztak létre. A vajdasági keret rugalmasabb. Nyihta Ferenc ügyében az ügyész 1945. július 5-én azt állította, hogy a vádlott a magyar nemzeti becsületet sértette, és ezért kér szigorú büntetést. (Ebből azt a következtetést is le lehetne vonni, hogy Bánátban a háború után, elvben, a magyar nemzeti becsület is védelmet érdemlő érték volt.)

Egy háttérkép: Gulyás János bölcsessége

Ha állandóan hősök és árulók között kell választanunk, és a nemzeti becsület nem pátozmentes mércéit alkalmazzuk, alaposan leszűkítjük a besorolási lehetőségeket. Ha valaki a német rendőrségnek feljelentette kommunista vagy zsidó szomszédját, tapsot remélve az akkori új hatalomtól, az valóban az árulókhoz tartozott. Ha valaki feljelentette zsidó vagy kommunista szomszédját, de nem azért, hogy tetsszen a megszállóknak, hanem mert vallatták, megijedt, mert félt, hogy mi lesz, ha kiderül, mit hallgatott el, vagy talán mondhatnánk úgy, mert gyáva volt – az lehet, hogy szintén az árulók közé sorolható, de emberibb lenne egy olyan fogalomrendszerben gondolkodni, melyben a két eset között valami különbséget is lehet tenni. Az emberek többsége a fasizmust a háború alatt torznak és embertelennek látta – és erre minden okuk megvolt. A háború után ez

a kép a győztes zászlókon lebegett, és a zászlók inkább lendületet, mint árnyalatokat diktálnak. A fasiszmus rettenetes bűnei természetesen feltárást, kimondást és elítélést érdemeltek, de az állandó fasiszta/antifasiszta szembehelyezés megnehezítette, hogy az alakuló antifasiszta hatalomban is észrevegyünk tökéletlenségeket (mondjuk a „kulákok”, de nem csak a „kulákok” kezelésében). A retorikai kényszerzubbonyban nehéz volt kikerülni a fasiszta besorolást annak, aki az antifasiszta hatalmat bírálta. Emellett, a zászlók irányát követve, sokan újrafogalmazták a múltjukat, köztük olyanok is, akiknek erre tulajdonképpen nem lett volna szüksége. Emlékszem, hogy kisiskolás koromban egy cukrász – aki a német megszállás alatt is cukrász volt – szükségét érezte annak, hogy újra meg újra elmesélje, hogy dühhel és megvetéssel nézett minden fasiszta katonára, akiknek fagyfaltot adott. Ez valószínűleg nem volt igaz. Szükség volt erre a magyarázkodásra? Nyilván nem minősíthetünk hősnak egy cukrászt, aki mindenkire – fasiszta katonákra is – mosolyog, míg fagyfaltot ad nekik. De csak a hősi magatartás lehet az emberileg megérthető magatartás? Feltétlenül ellenség, aki mondjuk a megszállás alatt meghívott vacsorára egy fasiszta szomszédot? Vagy hagyjuk el egy pillanatra a háború utáni éveket, és próbáljuk ezt a vacsorapéldát mai környezetben szemlélni. Mi van, ha egy üzletvezető elfogad egy vacsorameghívást a nagyvállalat igazgatójától, akiről tudja, hogy kegyetlenül bocsát el embereket, és kiskorúakat dolgoztat éhbérért embertelen körülmények között Indonéziában? Ez valami egészen más? Visszatérve a háborús időkre, egy osztálytársam mesélte, hogy a nagynénje olyan becskereki némethez ment férjhez, aki később önszántából és hittel csatlakozott a megszálló hadsereghez. A barátom meséje szerint egy családi vacsorán a német tiszt megkérdezte, hová üljön, mire a nagyapa (a családfő) ezt mondta: „Ülj, ahová akarsz. Ahová ülsz, az úgyis az utolsó hely.” Ő így a hősiesség oldalán áll. Tény viszont, hogy a nagynéni nem indított valópert a háború alatt (a háború után pedig tárgyalanná vált, mert a német katonatiszt nem élte túl a háborút). Tény az is, hogy a családi vacsorát mégis megtartották a fasiszta sógor részvételével. Szóval mégis árulókról lenne szó? Volt, aki valóban így láthatta, mert a nagynénit 1944 őszén letartóztatták mint német tiszt feleségét. (A nagyapámnak sikerült viszonylag rövid időn belül elérnie, hogy szabadon bocsássák.)

Bánásban is, mint mindenütt, voltak, akik valóban Hitler lázálmain keresztül szerettek volna akkori sorsukon javítani, és a lázálmok mellett a gáztettekhez is csatlakoztak. Voltak, akik valóban hősiiesen szembeszegültek. Voltak olyanok is, akik nemigen akartak mást, mint félreállni és kivárni, hogy ez elmúljon. Voltak, akik mindenhez alkalmazkodni próbáltak, nem csatlakoztak ugyan, de erre is, arra is mosolyogtak. Ezt a valóságot

nehéz a fasiszta/antifasiszta tagolódás mentén elhelyezni. Miután azonban a háború alatt természetzerűen hatalmas erőteret alkotott a „vagy hős vagy fasiszta” megosztás, ez az erőter a háború után a politikai életben, büntetőperekben vagy egyszerű veszekedésekben gyakran magába szippantott és átformált minden más megkülönböztetést. A fasizmushoz való valamilyen kötődés pedig nagyon gyakran azt jelentette, hogy a vádlott azonosul a fasizmus gáztetteivel. 1944. XI. 29-én nagyapám feljegyzi naplójában: „A rádió leadta, de a Belgrádon megjelenő Politika is hozta, hogy Belgrádon felállított bíróság 105 embert ítél halálra, s az ítéletet már végrehajtották. A kivégzettek között van: hat miniszter, néhány államtitkár, egyetemi tanár, törzstiszt, újságíró, diák és dr. Stefanovits Svetislav író, ha jól emlékezem, ő volt a Pen klub elnöke. Fő bűne az, hogy lefordította Mussolini »Állam« című művét.” Utánanéztam, Mussolini könyve 1937-ben jelent meg Belgrádban dr. Svetislav Stefanović fordításában *Korporativna država*, azaz *Korporatív állam* címmel. Ez valóban bizonyíthatna kötődést fasiszta eszmékhez. Tény az is, hogy Nedić kormányzása alatt – melyet a történelem quisling-kormányzásként ismer – Stefanović vezette a *Srpska književna zadrugát* és más kulturális intézményeket. Nyilván nem állt tehát a jó oldalon, viszont ha tényleg Mussolini fordítása volt a főbűn, akkor a halálos ítéletnél arányosabb büntetés lett volna, ha mondjuk, leváltják a Pen Klub elnöki tisztségéről (vagy esetleg kizárják a Pen Klubból). De az arányvakságban szenvedők nem képesek a képleteken belül belső választóvonalakat látni.

A Három becskerek-i történet közül az elsőben leírtam, hogy egy becskerek-i fiatalasszonynak, aki visszajött, miután Pesten túlélte a háború borzalmait, „politikai-erkölcsi bizonylat”-ra volt szüksége, hogy ismét a szülővárosában lakhasson, és vásárolhasson egy kartonruhára való anyagot is. Ezek a bizonylatok zömmel szintén a fasiszta/antifasiszta választóvonal mentén helyezték el az embereket. És itt kezdeném magyarázni az alcímet, azaz Gulyás János bölcsességét. Gulyás János a tordai Helyi Népfelszabadító Bizottság elnöke volt 1945-ben, és erkölcsi-politikai rátermettségről szóló bizonylatokat is hivatott volt aláírni. Az egyik irodai iratsomóban Vertenbach Teréz ügyei vannak, és köztük a számára kiállított erkölcsi-politikai bizonylat.

Vertenbach született Gábor Teréznek két ügyét intézte az apám. Az egyik a válás. A férj (Vertenbach) német volt, nem tért vissza a háborúból, de a „német férj” olyan státussal sújtotta Terézt, melyről menekülni kellett. Nagyapám naplójának 1944. decemberi feljegyzéseiben olvasom, hogy tömegesen fogolytáborba hurcoltak helyi németeket (köztük például Kaufmann Istvánt, nagyapám zongoratanárát, aki akkor kilencvenéves volt). Ide vittek magyar nőket is, akiknek német a férjük. Ezután elterjedt a

hír, hogy könnyebb lesz a sorsuk azoknak az asszonyoknak, akik válókeresetet adnak be. Az irodában napokig, reggel héttől késő estig, válókeresetek készülnek, és hosszú sorokban szoronganak a kérelmezők. Vertenbach Teréz néhány hónappal később, 1945. május 5-én jött be az irodába, hogy válókeresetet adjon be német férje ellen. Látom azonban, hogy a bírósági eljárás egyelőre nem indulhatott – az volt az akadály, hogy az ilyen ügyekkel is foglalkozó bíróságok még nem működtek. Hogy Vertenbach Teréz mások előtt bizonyíthassa, hogy megtette, amit tenni lehetett, az az apám egy bizonylata saját aláírásával, melyben (szerb nyelven) ezt írja:

„Vertenbach született Gábor Teréz, háziasszonynak, Vujićevo [azaz Torda].

Ezennel igazolom, hogy a mai napon meghatalmazott, hogy a férje ellen válókeresetet indítsak. Kijelentem, hogy ezt meg is fogom tenni, amint a népbíróságok megkezdik a munkájukat.”

Volt azonban egy másik ügye is Vertenbach Teréznek, mely bizonyítja, hogy a háború után már nemcsak a történelem, hanem a tordai fiatalasszonyok és fiatal emberek is képesek voltak konfliktusokat alakítani. Az iratokból látom, hogy a tényeket előbb kézzel és magyarul jegyezte fel az apám, majd ezt követte egy géppel írt szerb nyelvű információ. Vertenbach Teréz becsületsértési eljárást akart indítani Makra Ágota ellen. A sértett előadása szerint a következő tények teszik szükségessé a bíróság közbelépését:

Információ:

Makra István, helyi dobos – akivel rövid ideje házasságon kívüli közösségben élek – egy hirdetést jelentett be dobolással. A jelenlévő nép előtt, mely hallgatta a dobolást, Makra Ágota nyilvánosan odamondta Makra Istvánnak: „miért nem dobolod ki a Pinke Terkát?” – ezzel rám célozva, mivel a községben engem ezen a becenéven ismernek. Ezután Makra Ágota a jelenlevők előtt hangosan hozzátette: „ott a sarkon megnyílt a kupleráj” – és eközben az én házamra gondolt és mutatott is.

Bizonyíték: tanúk – Maksai István a Községi Népbizottság tisztviselője, Vujićevo és

Varga Katalin háziasszony, Vujićevo.

Bírósági döntés nincs az iratok között, ezért nem tudom, hogyan tett igazságot ebben az ügyben a népbíróság. A szereplők neveiből ítélve lehetséges, hogy mélyebb gyökerei is voltak a szóváltásnak. A dobos neve Makra István, a becsületsértés elkövetője (vagy állítólagos elkövetője) pedig Makra született Rác Ágota. Könnyen lehet, hogy Ágota korábbi (vagy éppen jelenlegi) felesége volt a dobosnak. Hozzátenném még, hogy Vertenbach Nikolaus, Teréz férje, nem került vissza a háború után; valószínűleg a fronton vesztette életét német katonaként.

Ebben az összetett helyzetben kellett a tordai Helyi Népfelszabadító Bizottságnak felmérnie Vertenbach Teréz politikai és erkölcsi rátermettségét. A vizsgálódás gyújtópontjában szükségszerűen ott volt a fasiszta/ antifasiszta tagolódás, az volt csak a kérdés, hogy ezt lehet-e valahogyan ötvözni helyi ismeretekkel és emberközeli szempontokkal. Azt hiszem, hogy – figyelembe véve a történelmi háttérrel és a lehetséges mozgásteret – ez az ötvözés sikerrel járt. A bizonylat szerb nyelven íródott, és ketten írták alá: baloldalt a Helyi Népfelszabadító Bizottság titkára, jobboldalt az elnöke. A titkár aláírása olvashatatlan. Az elnök aláírása világosan olvasható: Gulyás János („ly”-nal és „á”-val). A bizonylat magyar fordításban így szól:

Tárgy: Vertenbach született Gábor Teréz erkölcsi és politikai bizonylata
Vertenbach született Gábor Teréz, 27 éves helyi polgár kérelmére, a Helyi Népfelszabadító Bizottság sokoldalú vizsgálódás után kiadja a következő

Bizonylatot

Vertenbach született Gábor Teréz helyi polgár a fasiszmus alatt közömbösen viszonyult a Népfelszabadító Mozgalomhoz, de semmivel sem segítette a fasisztákat, és egyetlen cselekedetén keresztül sem szennyezte be a kezét a nép vérével. Most, a Felszabadulás után, a megnevezett semmivel sem mutat ellenszenvet a népi hatalom irányában.

Ez a bizonylat, a megfelelő illeték befizetése után, a megnevezett személyes igényei céljából lesz kiadva.

HALÁL A FASIZMUSRA – SZABADSÁG A NÉPNEK!

Priloga na stranici 14. u nastavku

17. 11. 1945

"Mgmi Narodne Oslobođilacki Odbor
 Vujićevo
 Br.: 1082/45
 Vujićevo, 28. aprila 1945 godine
 Predmet: Vertenbach Teréz, rođj. Gabor, molbina i političke uvjerenje

Na molbu Vertenbach Terese, rođjene Gabor, ovdasnje gradjanke, stare 27 godina, Mgmi Narodne Oslobođilacki Odbor nakon svestranog ispitivanja izdaje sledeće

u v e r e n j e .

Vertenbach Teréz, rođj. Gabor, ovdasnje gradjanke sa vreme fasisma se je razveduše drzala prema NOP-u, ali nista nije pomagala fasisite, niti nijednima svojim postupkom nije okaljela ruke o narodnu krv. Sada posle Oslobođenja imenovana nista ne pekujuje svoje nesipatije prema narodnoj vlasti.

Ova se uverenje po naplati prepisane tekste izdaje imenovanoj radi njene licne potrebe.

S Mrt FASIZMU . SLOBODA NARODU !

S sekretar MNOO
 [Signature]

Predsednik MNOO
 Gulyás János

A vádirat Nyihta Ferenc ellen

Nyihta Ferenc 1892-ben született Nagyikindán, tehát a vádemelés idején 53 éves volt. A vádirat lejegyzi, hogy magyar nemzetiségű, római katolikus vallású, büntetlen előéletű, gazdálkodó, nős, tulajdonosa egy fél háznak és ötven hold földnek. Alelnöke volt Kikindán a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetségnek és a Gazdakörnek. 1945. április 14-én került vizsgálati fogságba. A tárgyalást 1945. július 17-ére tűzték ki.

A vád sarkalatos pontjai a következők:

1. Az ügyész szerint Nyihta Ferenc a megszállás alatt fasiszta tiszteket tartott a házában, köztük a hírhedt Fischer és Richter hadnagyokat.

2. 1942 októberétől egészen a megszállók távozásáig, „míg a mi népeink életre-halálra való harcot vívtak a megszállóval”, ő ebédeket és vacsorákat rendezett fasiszta tiszteknek, különösen a névnapján és a felesége névnapján.

3. Az utolsó vádpont szerint egy vadászpuskát kapott ajándékba a fasiszta megszállóktól, majd 1944 nyarán ezzel a puskával kétszer is kilőtt a tanyája ablakán „a hazafiak felé” azzal a céllal, hogy „meghiúsítsa a hazafiak akcióját”, akik azért jöttek a tanyára, hogy megakadályozzák a megszállók javára történő cséplést. Ezt a pontot részletesebben is magyarázza a vádirat. Az ügyész feljegyzi, hogy a vádlott is elismeri, hogy volt egy puskalövés, de szerinte véletlenül sült el a puskája, amikor gyufát keresett, hogy lámpát gyújtson. A vádirat Branko Sredojev tanúvallomására hivatkozik, aki ott volt a cséplést akadályozó hazafiak között, és aki szerint nem véletlen dördült el egy lövés, hanem a vádlott szándékosan lőtt a tanya ablakán keresztül a hazafiakra.

A három vádpont mellett a vádirat felhoz egyéb súlyosbító körülményeket is. Az ügyész szerint a vádlott anyagilag segítette a megszállókat; oly módon, hogy fizetett a megszálló tisztviselőknek, hogy árut csempéshessen Belgrádba. Továbbá, a tanyáról a vádlott ingben-gatyában szökött el Kikinda felé, majd később Kikindáról is megszökött.

Az ügyész következtetése szerint a vádlott a magyar nemzeti becsület ellen való gonosztettet követett el azzal, hogy szoros baráti kapcsolatokat tartott a megszállókkal, és fegyveresen is segítette őket.

A védelem

A védelem nem tagadta, hogy fasiszta tisztak laktak Nyihta Ferencnél, de magyarázza, hogy ez nem a vádlott vélt fasiszta-rokonszenvének a következménye, hanem rekvirálták a német tisztak számára a szobákat. Az apám 1945. július 13-án levelet ír Palatinus Imrének, aki a BMKSZ

igazgatóbizottsági tagja is volt Kikindán. A levélben többek között ez áll: *„Az előadottak után nagyon kérem, szíveskedjék a vel.kikindai városházán megállapítani, hogy megvannak-e a megszállás ideje alatt történt katonai rekvirálásokra vonatkozó iratok és, ha igen, szíveskedjék bizonyítványt kiállítatni [...] arról, hogy Nyihta Ferencnél a megszállás ideje alatt 3 szobát rekviráltak, a rekvirált szobákat német tisztek elszállásolására használták fel. [...]”* Az apám arra is kéri Palatinus Imrét, hogy tanúként bizonyítsa, hogy a németek 1944. március 19-én letartóztatták a BMKSZ vezetőségét, köztük Nyihta Ferencet is, *„ezzel óhajtván igazolni azt, hogy a megszálló németekkel nem tartott fenn bizalmas baráti viszonyt”*. Az utóbbi eseményt egy hitelesített nyilatkozat is bizonyítja, melynek tizenhárom aláírója kijelenti, hogy Nyihta Ferencet 1944. március 19-én letartóztatták a német megszállók.

Van még egy hitelesített nyilatkozat az iratcsomóban. Ennek hat aláírója van, és ők azt tanúsítják, hogy Nyihta Ferenc sokszor panaszkodott a lefoglalt lakásrészbe bekvártélyozott német tisztekre és látogatóikra, mert azok állandóan dorbézoltak, nem volt békéje a saját lakásában, és arra kényszerült, hogy szinte állandóan a tanyáján tartózkodjon. Ez a nyilatkozat – csakúgy mint az előbb említett – természetesen a Halál a fasizmusra – szabadság a népek! jelszóval zárul.

A védelem kérte Hegedűs András meghallgatását is, aki béresként dolgozott a tanyán, és aki azt volt hivatott bizonyítani, hogy – Branko Sredojev partizán vallomásával ellentétben – Nyihta nem lőhetett ki az ablakon a partizánok felé, mert a tanyaépületnek azon az oldalán, melyet a partizánok támadtak, nincs is ablak.

Az apám javasolta Sava Savić kihallgatását is, megjegyezve, hogy az ő kihallgatása nincs ugyan közvetlen kapcsolatban a vád állításaival, de bizonyítja, hogy a vádlott „korrekt módon viszonyult szerb polgártársaihoz”, tehát nem állhatott „szívvel-lélekkel a megszállók oldalán”. Sava Savić azt volt hivatott elmondani, hogy a menyének Nyihta megmentette az életét, amikor kocsit szerzett és Belgrádba vitette az asszonyt, hogy ott orvosi segítségben részesülhessen.

A döntés(ek)

Az ítélethozatallal ezúttal sem késlekedtek. 1945. július 17-én volt a tárgyalás, tíz nappal később, július 27-én, az apám levelet ír Halbédl Géza nyugdíjas bírósági tisztviselőnek – aki közel állhatott a vádlott családjához, talán rokonok is lehettek –, és közli vele az eredményt. Az eljárás folyamán az apám állandó kapcsolatot tartott fenn Halbédl Gézával. Ő rendezte az ügyvédi költségeket, és neki küldte el az apám a határozatokat is. Mivel ez mégsem volt hivatalos levelezés, az akkori igen hangsú-

I Z J A V A

Dole potpisani veliko-kikindski stanovnici ovim izjavljuju-
mo, da nam se za vreme okupacije NJIHTA FRANJA veliko-kikindski sta-
novnik često puta žalio na nemačke vojnike i oficire, koji su bili
kod njega rekviriranom stanu smešteni, kao i na njihove posetioce, da
zbog njih i njihovog burnog života i bančenja nema mira u svojoj kući
i da zbog toga mora takorekuć stalno da se na salašu zadržava, i da
već jedva čeka da se oslobođi od ovakvih stanara.

Za ovu gornju izjavu moralno i materijalno odgovaramo.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

u Vel.Kikindi, 16 jula 1945 godine.

*Graveljaty
ujnyobalaj*

*Kacimopr žyva
srec. narodni.*

*Stevanfely
vohetv oim. žyvt. gohn. žyvtine
platinu žyvt
Činovnik u žyvtiž*

Šillivocigeta

pens. s'ndski ožyvt. ja 2.

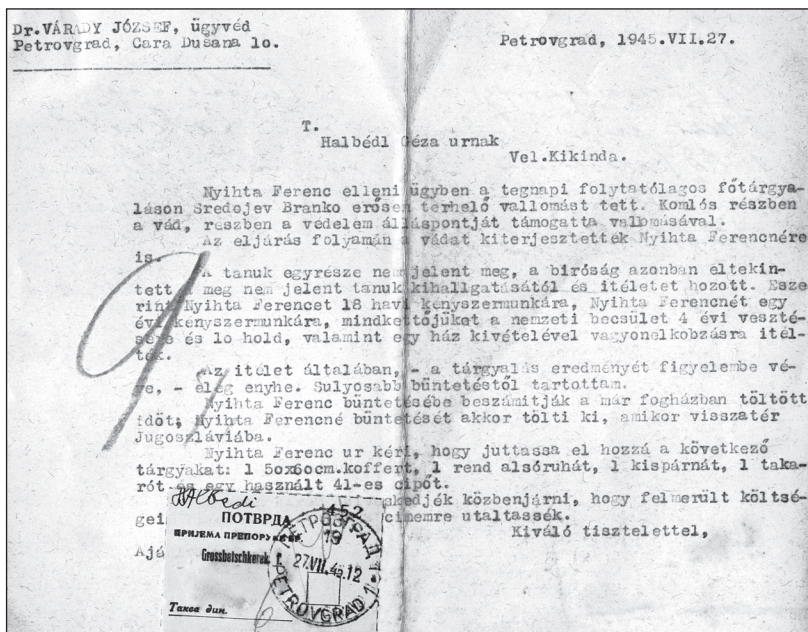
*Namet žyva
to govac*

*Obunčoin by žyjen žyvt. žyvt. žyvt.
Činovnik žyvt. žyvt. žyvt.
Domček žyvt.
Irag žyvt.*

Nyihta Ferencet és Nyihtánét is a nemzeti becsület négyévi elvesztésére, valamint vagyonek Kobzására ítélték (tíz hold föld és egy ház kivételével). Ki lett mondva az is, hogy Nyihta Ferenc büntetésébe beszámítják az (április óta) fogházban töltött időt. Apám továbbítja Nyihta Ferenc kérését, hogy Halbédl úr küldjön el neki „1 50x60 cm koffert, 1 rend alsóruhát, 1 kispárnát, 1 takarót és 1 használt 41-es cipőt”. Nyihtáné akkor nem tartózkodott az országban, így ő nem került börtönbe.

A levél néhány részletet is közöl. Több tanú, akire számítottak, nem jelent meg, de a bíróság nem rendelt el újabb tárgyalást, hanem ítéletet hozott.

Az egyik javasolt tanú Palatinus Imre volt, és vele kapcsolatban tennék egy kitérőt. Röviddel azután, hogy az apám tanúnak javasolta, ellene is eljárás indult azzal a váddal, hogy a „nép és állam elleni büntettet” követett el. Őt is a fasisztákkal való együttműködéssel vádolják. Az apám védi. A vád egyik sarkalatos pontja, hogy Palatinus a kikindai Gazdakörben egyszer egy bolsevizmus elleni szöveget olvasott fel. Nézem az apám jegyzeteit, melyekben a lehetséges ellenérveket sorolja fel ezzel a vádponttal kapcsolatban:

- egy szöveg felolvasása nem azonosítható egy „állam és nép ellen elkövetett” súlyos bűncselekménnyel;
- sem az ügyész, sem más nem mondta el, hogy mi is volt pontosan abban a szövegben;

- senki sem beszélt utána erről a szövegről, csak a Gazdakör jegyzőkönyvében maradt nyoma;
- ez nem Palatinus Imre szövege volt;
- a szöveget Tangl István kellett volna, hogy felolvassa, de berekedt, és így megkérte Palatinus Imrét, hogy ő olvassa fel.

Az ítélet szerint, melyet 1946. november 30-án hoznak, függetlenül Tangl szerepétől, az a lényeg, hogy Palatinus Imre „a bolsevizmus elleni előadást felolvasta”, és ily módon „bizonyította a megszálló eszméihez való hűségét”. A bíróság egyebek között figyelembe vette azt az erkölcsi-politikai bizonylatot is, melyet a kikindai belügyi hatóság állított ki, az ügyész-ség kérelmére. Ebben a következő áll:

„Palatinus Antal fia Imre, nagykikindai nyugdíjas tisztviselő erkölcsi magatartása gyenge, jellemtelen, amit abból a tényből lehet kikövetkeztetni, hogy a megnevezett gyakran találkozik és barátkozik erkölcstelen emberekkel. 1945-ben 2490 dinárral lett megadóztatva, 1946-ra még nem vetettek ki adót.

[..]

Halál a fasizmusra – szabadság a népnek!”

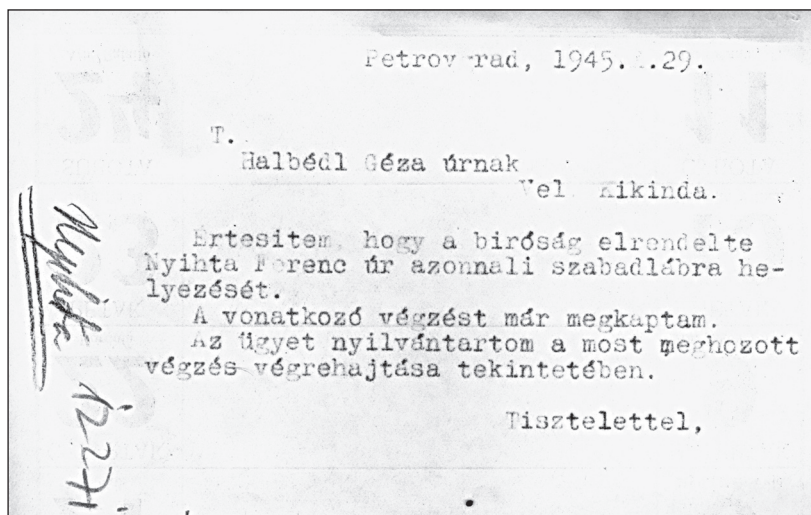
Feltehető, hogy az erkölcstelen emberek, akikkel Palatinus Imre találkozott és barátkozott, a politikai erkölcsöknek voltak a rossz oldalán. Hat hónap kényszermunkára ítélték.

Visszatérve Nyihta ügyére, Branko Sredojev, amint az apám írja, „erősen terhelő” vallomást tett. Ő az ügyész állítását támasztotta alá, aki szerint Nyihta Ferenc azért lőtt, „hogy meghiúsítsa a hazafiak akcióját”. Egy tanú, aki a kritikus pillanatban a tanyaépületben tartózkodott, nyilván jobban láthatta volna, hogy Nyihta puskája valóban véletlen sült-e el. Azt is jobban tudhatták a bent tartózkodók, hogy van-e a tanyán ablak azon az oldalon, ahonnan a partizánok jöttek. Éjszaka történt a támadás, kívülről ezt akkor nemigen lehetett látni. Branko Sredojev valószínűleg azt mondta el, amit feltételezett, amikor hallotta a puskadörrenést. Viszont ő a hősök oldalán állt. Magyarországi olvasók számára – ha lesz ilyen – hadd tegyem hozzá, hogy Jugoszláviában sokkal több legitimitása volt a kommunista mozgalomnak, mint Magyarországon. Tito és a partizánok valóban fegyverrel harcoltak a német megszállók ellen, és komoly ellenfélle nőttek a háború alatt. Rákosi nem harcolt a fasizmus ellen Magyarországon, nem is volt Magyarországon a fasizmus idején. Sredojev vallomása lehet a fő oka, hogy az apám azt írja Halbédli Gézának, hogy súlyosabb büntetéstől tartott.

Ezután következnek a fellebbezések és kegyelmi kérvények. Próbálkozások, hogy az elítélt valahogy kikerüljön a „vagy antifasiszta vagy fasiszta”

kényszerzubbonyból, és emellett tények, epizódok Nyihta Ferenc életéből, melyek a releváns (azaz 1945-beli) mércék alapján a helyes oldalra sorolhatják. Támpondot jelentenek az új kegyelmi törvények is. A fellebbezéseket és kegyelmi kérvényeket is gyorsan kezelik. 1945. augusztus 24-én apám levelet írt Halbédli Gézának, és közli: „Értesítem, hogy Nyihta Ferenc büntetését az amnesztia-rendelet értelmében felére szállították le. Eszerint kilenc havi kényszermunka a büntetés. Ebbe a már fogházban töltött időt beszámítják.”

Nyihta Ferenc ezalatt Sremska Mitrovicán van, a kegyelmi döntés nem kerül el oda idejében, újabb lépésekre van szükség. 1945 októberében az apám újabb kegyelmi kérvényt ír. Erről is napokon belül döntenek. 1945. október 29-én az apám levelet ír Halbédli Gézának, és közli: „Értesítem, hogy a bíróság elrendelte Nyihta Ferenc úr azonnali szabadlábra helyezését.”

Így végeredményben hét hónapot töltött börtönben.

Hol állt Nyihta Ferenc?

A Nyihta-per abban az időben – a védelem szempontjából – mindenképpen a sikeres politikai büntetőperek közé sorolható. (Ezzel még nem mondtam, hogy mai szemmel nézve is kedvező és igazságos a végeredmény.) Sok kérdés nem zárult le. Többek között az sem, hogy hol is állt, és ki is volt tulajdonképpen Nyihta Ferenc.

A vád szerint barátkozott a fasisztákkal, szívesen fogadta őket, és „míg a mi népeink életre-halálra való harcot vívtak a megszállóval”, ő névnap vacsorákon látott vendégül fasiszta tiszteteket. A védelem szerint nem ez volt a helyzet, hanem ellenkezőleg, Nyihta egyáltalán nem örült a német tiszteknek, akik házában a hatóság által lefoglalt szobáiban laktak.

Ismételten panaszkodott rájuk a szomszédjainak, elmondva, hogy a német tiszték és a vendégeik dorbézolnak, ő pedig legtöbbször arra kényszerül, hogy a tanyáján töltse az éjszakákat – és alig várja, hogy a német lakók elmenjenek.

Ha megpróbálok az érveken és tanúvallomásokon túl egy konkrét embert is látni, felvetődik az a kérdés is, hogy vajon kizárja-e egymást a két jogászi felvezetés. Minden valószínűség szerint Nyihta Ferenc kényelmesebben érezte magát a házában német tiszték nélkül. Az sem valószínűtlen, hogy a német tiszteknek látogatóik voltak, hogy hangoskodtak – elérve esetleg a dorbézolás szintjét is. A névnapok ünneplése valószínűleg családi hagyomány volt. Létezhetett egy törzsközönség is, de nehéz lehetett nem meghívni azokat, akik ott laktak a névnap helyszínén. Az sem lett volna persze drámai lemondás, ha nem tartanak névnapokat, míg tart a megszállás (különösen, ha tudták volna 1942-ben, hogy meddig tart még a német uralom). Nyihta Ferenc gazdász volt. Egyáltalán nem valószínűtlen, hogy Nyihtaék igyekeztek barátságosan viselkedni a bekvártélyozott tisztekkel. Azokban, akik a kemény és veszélyes hatalmat képviselték, igyekeztek rokonszenvet kelteni, meghívták őket névnapokra – és ugyanakkor valóban panaszkodtak a szomszédoknak és ismerősöknek, valóban a tanyán kényszerültek többször éjszakázni, míg a német tiszték dorbézoltak, és őszintén kívánták, hogy a lakóik menjenek már el.

Gondolkozom a vesztegetés, illetve csempészés vádjáról, melyet az ügyész egy – mai szemmel nézve – egészen szokatlan és váratlan keretbe helyez. A minősítés nem egyszerűen vesztegetés és csempészet, hanem „anyagi segítése a megszállóknak”. A magyarázat a következő lehet. Ha Nyihta csempészett, akkor nyilván nem a megszállóknak szállított árut Belgrádba. Nekik egyszerűen adni lehetett és kellett, nem csempészni. Emellett, ha vesztegetni kellett, akkor a cél nyilván az volt, hogy kijátssza az akkor fennálló szabályokat (tehát a megszálló-fasiszta szabályokat). Ha pedig a német szabályokat kijátssza juttatott el Belgrádba árut (feltehetően gabonát), akkor ebből az is következik, hogy nem a megszállók prioritásai mentén juttatott a vevőknek termékeket – tehát a fasiszta/antifasiszta szembeállításban nem azon az oldalon áll, ahol őt az ügyész látni és láttatni szeretné. A német tiszteket nyilván azért kellett lefizetni, hogy Nyihta oda szállíthasson árut, ahová a megszálló nem engedélyezte (és annak, aki a megszálló szerint nem kaphatott volna). Így nem fasiszta, hanem inkább antifasiszta színezetű volt az áruszállítás (illetve csempészés). A hazafiasság oldalára billenti a mérleget az a körülmény is, hogy éppen Belgrádba szállított Nyihta árut a német tilalmak ellenére. (Bár ezt nyilván az befolyásolhatta, hogy a belgrádi piacokon jó ára lehetett a bánáti

gabonának.) Tehát nemigen lehetett az egészet egyszerűen vesztegetésnek és csempészésnek minősíteni, mert így az ügyészi képletfalon ablak nyílt volna az antifasizmus felé. Ezért teremtődött az az ügyészi konstrukció, mely szerint a vádlott anyagilag segítette a német hadsereget. De hát ez sem volt igazán meggyőző. A vádirat szerint Nyihta Ferenc havonta 500 vagy 1000 dinárt fizetett a megszálló hatóságoknak, hogy csempészhessen. Nehéz lenne most átszámítani, de eligazításul szolgálhat, hogy az iratok szerint Halbédli Géza kétszer 1000 dinárt és egyszer 500 dinárt fizetett az apámnak ügyvédi költségek címén. Az apám nem számított magas költségeket, különösen büntetőügyekben nem. Egy korábbi szövegemben írtam egy húszdináros bankjegyről, melyből a háború utáni években két csomag átkötésére való spárgát lehetett vásárolni. Tehát ötszáz dinárból annyi spárgát lehetett volna vásárolni, ami elég ötven csomag átkötésére. Ezerből kétszer annyit. Ez nem tűnik a megszálló haderők szempontjából jelentős összegnek – akkor sem, ha Nyihta több hónapon át fizetett 500, illetve 1000 dinárt. És ha a képletből tovább lépünk konkrétumok felé, itt van az a kérdés is, hogy kihez jutott el végeredményben Nyihta Ferenc pénze. Pontosan nem tudom, de legalább megfontolást érdemelne az a feltételezés is, hogy akik a kenőpénzt elfogadták, nem a német hadsereg fejlesztési alapjaiba vitték. Valószínűbb, hogy itatra és (ha több jött össze) esetleg örömlányokra költötték. Így végeredményben nem a fasiszta hatalomhoz, hanem a kikindai kocsmárosok zsebébe és a kikindai hölgyek kezításkájába jutott az „anyagi segítség”.

A vádirat azt igyekszik bizonyítani, hogy Nyihta Ferenc a fasiszták oldalán állt. A védelem szerint nem ott állt. Ennek a szövegrésznek az alcíme ezért azt kérdezi, hogy hol is állt Nyihta Ferenc. Talán azon is el kellene gondolkodni, hogy jó-e ez a kérdés, míg a kényszerbesorolások időszakában tartunk. Nyihta Ferenc gazdász volt. Sem a fasizmus évei, sem az utána következő évek nem voltak igazán a gazdászok évei. Megélhetéssel foglalkozott, nem zárva ki a helyezkedéseket és esetenként a fondorlatokat sem. Az is világos, hogy Nyihta Ferenc magyar volt. Vezetőségi tagja volt a helyi magyar kultúregyesületnek és gazdakörnek. A megszállás alatt Bánátban hivatalos nyelvvé válik a német, de a magyar nem. Az identitásmegőrzés stratégiái továbbra is összetettek, és azok is maradtak. Nem megoldás egyszerűen az éppen győzteshez csatlakozni. És tény az is, hogy felajzott történelmi pillanatokban és környezetekben a másság gyakran azonosul a rossz oldalhoz tartozással. 1944. március 19-én Magyarországot, a német szövetségest, megszállják a németek. Ezen ma is vitatkoznak a történészek. Kikindán nem vitatkoztak, hanem letartóztatták azokat a magyarokat, akiknek magyar szervezetekben volt szere-

pük. Ez nem teremtett bizalmat a kikindai magyarok és az akkori (német) győztesek között; akkor sem, ha csak rövid ideig tartott a letartóztatás. Aztán – a tanyai incidens kapcsán – Nyihta úgy látja, hogy az új győztesek elől kell szöknie. A háború után Bánátban jogszabályba iktatják a magyar nemzeti becsület védelmét is, bár ennek a magyar nemzeti becsületnek a mércéit nem a magyarok formálták. Nyihtától a magyar nemzeti becsületet is megvonták négy évre.

Visszatérnék még arra a kérdésre is, hogy mi is történhetett a tanyán. Az ügyész Branko Sredojev vallomására támaszkodik, és elmondja, hogy Sredojev „és a többi hazafi” megtámadták a tanyát, hogy megakadályozzák „a megszállók cséplését”. 1945 júliusában minden szöveggörnyezetben jelzésértékű volt a „hazafi” szó, és jelzést jelentett a bíróság felé is. De ki is csépelhetett (illetve készülhetett cséplésre)? A vádirat megfogalmazása szerint maguk a megszállók csépeltek, de ennél valószínűbb, hogy a béresek csépeltek (volna), de az eredményre a megszállók tették volna rá a kezüket. Feltehető az is, hogy a kenőpénz révén Nyihta maga értékesíthette Belgrádban a termés egy részét. Akárhogyan is volt, a tanyatulajdonos nyilván nem örült annak, hogy a saját tanyáján a németek az urai a cséplésnek (és a termésnek). De hát annak sem örülhetett, hogy a „cséplést akadályozandó” megtámadták a tanyáját – még akkor sem, ha ezt antifasiszta hazafiak teszik.

Vajon kilőtt-e a tanyaépület ablakán a hazafiak felé? Nem tartom egészen meggyőzőnek azt a felvezetést, melyet az ügyész a vádlott magyarázataként idéz: hogy amikor éjjel megindult a támadás, a vádlott felkelt, hogy gyufát és a gyufával lámpát gyújtson, és míg így botorkált, véletlenül elsült a puska. A vádlott azzal is érvelt, hogy a tanyaépületen nincs ablak, mely abba az irányba nézne, ahonnan a támadás jött. Tehát nem lőhetett ki az ablakon a támadó hazafiak felé. Ez nagyon könnyen ellenőrizhető (amire valószínűleg az apám is figyelmeztette Nyihtát), nem valószínű, hogy a védelem ilyesmivel előáll, ha nem lenne igaz. Mivel a támadás éjjel történt, ezt a partizán tanú nemigen láthatta, de azóta persze meg lehetett volna nézni, és Nyihta javasolt is tanút (egy bérest), hogy igazolja, merre volt és merre nem volt ablak. Ez is tisztázatlan maradt.

Nyihta Ferenc képletek falai közé szorult. Ha nincs ablak, nemcsak kilőni, de kinézni sem nagyon lehet. A sorsunkból sem.